

De economische positie van de kleipijpenindustrie in de 20e eeuw

Ruud Stam

Inleiding

In de loop van de 19e eeuw raakte de traditionele langstelige Nederlandse kwaliteitspijp steeds meer uit de mode. De Nederlandse pijpenindustrie hield vast aan haar vroegere glorie en wist geen duidelijk antwoord te vinden op de veranderde marktomstandigheden. Wel werd het assortiment aangepast aan de mode van de tijd, maar nieuwe korte modellen misten de kwaliteit en de gratie die in de Franse pijpenindustrie wel bereikt werd. De Nederlandse pijp was bovendien relatief duur en het lukte de Nederlandse producenten niet om de concurrentieslag om de goedkope pijpen voor met name de verre markten in Amerika en Afrika vol te houden. Na een korte opleving van de Nederlandse pijpenindustrie in de periode 1845 - 1862, vooral veroorzaakt door grote exportorders voor Amerika en orders uit Engeland voor de Afrikaanse markt, zakte de afzet van pijpen in de tweede helft van de 19e eeuw dan ook in.ⁱ De concurrentie uit het Westerwald, met de lage lonen en de steeds goedkopere exportpijpen, was voor de Nederlandse export van de eenvoudige soorten pijpen in toenemende mate moordend.

In het begin van de 20e eeuw, kort voor de Eerste Wereldoorlog, werden in Nederland vermoedelijk nog zo'n 63.000 gros (8,6 miljoen stuks) gekaste pijpen geproduceerd.ⁱⁱ De situatie leek redelijk stabiel en veel pijpenfabrieken investeerden fors, ondanks dat het besef leefde dat de gouden tijden van weleer voorbij waren. Zo opende Goedewaagen in 1909 nog een geheel nieuwe fabriek.

De Eerste Wereldoorlog en de daarop volgende valutacrisis zou tot een dramatische daling van de Nederlandse kleipijpenproductie leiden. Vooral de afzet van de gekaste pijp daalde fors, veel forser dan op basis van de veranderende rookgewoonten te verwachten zou zijn. Dit werd veroorzaakt door de exportmoeilijkheden tijdens de oorlog en de slechte concurrentiepositie vanaf ongeveer 1920. De export was ook in de 20e eeuw van vitaal belang voor de Nederlandse pijpenindustrie en een groot deel van de schommelingen in de totale afzet kan gerelateerd worden aan de mogelijkheden om te exporteren.

Een nieuwe ontwikkeling was de gietpijp. De opkomst van de gietpijp, leidde vooral vanaf de jaren twintig tot de noodzakelijke verbreding van het assortiment. Doordat deze pijpen bijna alleen in Nederland werden vervaardigd was dit een goed

---

ⁱ Statistiek van de handel en scheepvaart van het Koninkrijk der Nederlanden, over de jaren 1846 - 1915. Departement van Financiën, eerste deel.

ⁱⁱ Statistiek van de voortbrenging en verbruik der Nederlandsche nijverheid in 1913 en 1916. Bijdrage tot de statistiek van Nederland. Nieuwe volgrees 292, CBS, 1920.

exportproduct. Hand in hand met de ontwikkeling van de gietpijp worden de grote bedrijven omgevormd naar algemene aardewerkbedrijven, waar ondermeer tot in de jaren dertig het beroemde „Goudse Plateel“ werd vervaardigd. De kleipijp speelt in deze bedrijven vanaf het midden van de jaren twintig geen hoofdrol meer. Echter in tijden van moeilijkheden was de kleipijp vaak wel een financiële kurk waarop de bedrijven dreven.

De situatie in de Eerste Wereldoorlogⁱ

Tijdens de Eerste Wereldoorlog waren vooral de exportbeperkingen veroorzaakt door de oorlogshandelingen en de verarming van de Europese bevolking bepalend voor de daling van de afzet naar het buitenland. De grote prijsstijging van de pijpen aan het einde van de oorlog had, door de gunstige concurrentieverhoudingen, voor de Goudse bedrijven nog niet of nauwelijks invloed op de afzet. De lonen in de pijpenindustrie stegen snel, maar bleven achter bij de lonen in industrie en handel.ⁱⁱ De reële lonen daalden echter tijdens de oorlog. Het aandeel van de lonen in de productiekosten daalde en de grote prijsstijgingen, die veel hoger lagen dan de stijging van de kosten van levensonderhoud, zijn met name te relateren aan hoge kosten voor productiematerialen, vracht en verzendkosten.

Gezien over de hele periode 1914-1918 daalde de omzet van gekaste pijpen fors. Deze grote neergang is door de bedrijven niet voorzien. Er was onder deze omstandigheden dan ook nauwelijks sprake van vernieuwing van de vormgeving van de gekaste pijp. De luxere gietpijp kon zich in een toenemende populariteit verheugen, de omzetten daarvan verdubbelden, maar konden de daling van de omzet aan gekaste pijpen niet goedmaken.

De periode 1918 tot aan de aardewerkstaking in 1929

Kort na de Eerste Wereldoorlog zakten de exporten van gekaste pijpen in elkaar door de hoge kosten van de Nederlandse arbeid, de arbeidsintensiviteit van de pijpenfabricage en de onmogelijkheid om te rationaliseren, de valutaonrust en het protectionisme van het omringende buitenland. De buitenlandse concurrentie was goedkoper geworden en Nederland trof nauwelijks beschermende maatregelen. Als gevolg was export nagenoeg onmogelijk en vielen de omzetten van de gekaste pijpen terug naar ca. 20 % van het vooroorlogse niveau. Alleen de gietpijp beleefde een opmars tot 1927, waarna een lichte daling inzette. Ook de opkomst van de sigaret en de houten pijp drukten de omzet van de kleipijp.

Aan het einde van de jaren 20 krabbelde de pijpenindustrie voorzichtig op. Aan deze opleving werd door de aardewerkstaking in Gouda (1928-1929), die zes maanden

---

ⁱ De gebruikte gegevens zijn hoofdzakelijk afkomstig uit het Streekarchief Hollands Midden, archief Goedewaagen (SAHM 309) en archief Zenith (SAHM 310).

ⁱⁱ Schrage, P., Nijhof, E., Wielsma, P.: Inkomensontwikkeling van werkenden en werklozen in Nederland, 1913-1939. Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis 15(4), 1989.

duurde, een voortijdig einde gemaakt. De pijpen en aardewerkindustrie was daardoor in een relatief slechte uitgangspositie bij het uitbreken van de economische crisis.

De periode 1929 – 1945

Tijdens de economische crisis hield Nederland lang vast aan de Gouden standaard en werd de pijpenindustrie onvoldoende beschermd met protectionistische maatregelen, terwijl de omringende landen dat wel deden. Daarnaast was er een moordende concurrentie van de massaal ingevoerde goedkope houten pijp. De omzet van de goedkope houten pijpen was in de periode 1934-1939 ongeveer tien keer de omzet aan kleipijpen van Goedewaagen. Als gevolg van dit alles daalden de omzetten wederom met de helft. De situatie was extra moeilijk doordat de grote bedrijven gemengde aardewerk en pijpenfabrieken waren en ten aanzien van het aardewerk zich een analoge situatie voordeed. In het begin van de jaren dertig werd op de kosten van arbeid bezuinigd. De loonverlagingen komen gedifferentieerd tot stand. De prijzen van de gekaste pijpen werden verlaagd en de winst stond onder druk. Goedewaagen kwam zelfs een aantal jaren in de rode cijfers terecht.

Het antwoord van de pijpenindustrie was bezuinigen en de inzet van veel creativiteit bij de verbreding van het assortiment van de gegoten pijp. Daarnaast werd er een in de geschiedenis van de pijpenindustrie nog niet eerder vertoonde jaren durende lobby opgezet in de richting van de Regering en de Tweede Kamer om deze te bewegen een aantal maatregelen te nemen die onze kleipijpenindustrie konden beschermen. De lobby heeft uiteindelijk weinig succes gehad.

Pas nadat de regering de Gouden Standaard losliet trad er enig herstel op van de Goudse pijpenindustrie.

Na de Duitse inval was er aanvankelijk enige stagnatie. Door de vele Duitse opdrachten en de grote binnenlandse vraag bereikten de omzetten en winsten van Goedewaagen en Zenith in de periode 1941 en 1942 een hoogte die ver uitging boven die van de jaren dertig.

De hele oorlog overtrof de vraag naar kleipijpen het aanbod. Vooral vanaf 1942 deden zich in toenemende mate problemen voor door gebrek aan brandstoffen en onderdelen, sluitingen van bedrijven en een tekort aan geoefende arbeidskrachten als gevolg van de Arbeitseinsatz. Toch blijven de bedrijven nagenoeg de gehele oorlog winstgevend en kan geconcludeerd worden dat de bedrijven in het algemeen de oorlog goed doorgekomen zijn.

Met het einde van de Tweede Wereldoorlog werd een lange zeer moeizame periode in de geschiedenis van de pijpenindustrie afgesloten. Een periode waar analoge moeilijkheden optreden bij de afzet van aardewerk. Gesteld kan worden dat de omstandigheden dermate ongunstig waren dat de pijpenindustrie een veel eerdere neergang beleefd heeft dan alleen op grond van veranderende rookgewoonten waarschijnlijk is. Zowel de export in de jaren twintig en dertig als de binnenlandse vraag in de jaren dertig hebben ernstig te leiden gehad van de onwil bij de regering om deze

tak van nijverheid een evenredige, aan de in het buitenland gangbare, bescherming te geven.

Voor de pijpenindustrie kan van een lange stagnatie gesproken worden in de periode 1921-1945. Het begin heeft te maken met de arbeidsintensiviteit van de sector en het niet verder kunnen rationaliseren van de productie, waardoor de internationale concurrentiepositie slecht was. Het einde wordt veroorzaakt door de inhaalvraag na de Tweede Wereldoorlog en de op gang komende export.

Dat deze industrie deze moeilijke periode zo goed doorgekomen is, is mede te danken aan de zeer bekwame leiding van de bedrijven zoals bij Goedewaagen en Zenith.

De periode na de Tweede Wereldoorlog.

De pijpenproductie was na de oorlog sterk afhankelijk van het wel en wee van de aardewerkproductie. De pijp bepaalde immers nog maar voor een gering deel de omzet van de grote aardewerkbedrijven zoals Goedewaagen en Zenith. Bij de aardewerkproductie trad een steeds verdere verschuiving op naar sier- en souvenirgoed. De concurrentie was moordend en de hoge lonen in vergelijking met het buitenland, het tekort aan goed opgeleide werknemers vanaf de jaren zestig en de beperkte mogelijkheden tot rationalisatie maakten de concurrentiepositie niet sterk.

Bij de pijpen is een verschuiving te zien naar meer export en een groter belang van de productie voor de souvenirmarkt. Aangezien de souvenirmarkt veel minder prijsgevoelig is als de markt voor de rookpijp werd de productie slechts in beperkte mate geschaad door de enorme prijsstijgingen van de kleipijp. De kostenontwikkeling laat zien dat de hoge prijzen werden veroorzaakt door alle stappen van het productieproces, inclusief grondstoffen en onderdelen. Ook de verkoopkosten liggen hoog.

De omzetten dalen vanaf 1947-1948 toen de inhaalvraag van na de oorlog bevredigd was en de roker bij de dalende tabaksprijzen veelal overging op andere mogelijkheden om zijn behoeften te bevredigen. De omzetten van de gekaste pijpen dalen sneller dan die van de gegoten pijp. Zenith slaagde er in de jaren zestig in de omzetten van pijpen weer fors te verhogen door verhoogde aandacht voor dit product. In het begin van de jaren tachtig failleren Goedewaagen en Zenith door de dalende omzetten en verliesgevendheid van de aardewerkproductie. De pijpenproductie was nog wel winstgevend. Beide bedrijven worden overgenomen en de productie van pijpen wordt voortgezet. Daarnaast ontstaan midden jaren tachtig de bedrijfjes van Adrianus van der Want, die een artistiek zeer fraaie dubbelwandige rookpijp op de markt brengt en van Kees Moerings die souvenirpijpen vervaardigt. Adrie Moerings breidt zijn aardewerkbedrijf uit met de productie van gekaste souvenirpijpen. Vanaf 2002 is in Gouda alleen zijn bedrijf nog over. Deze bedrijven zijn met de productie van pijpen begonnen omdat er nog wel een markt was voor pijpen en de pijpenproductie nog winstgevend was.

De glorie van de Nederlandse kleipijp is thans vergaan en bij velen vergeten. Het is nog slechts een souvenirproduct van geringe omvang.